

УДК 72 (100):7.032;7.033

Ватащук Т.А.,
Луцький національний технічний університет

КОНЦЕПЦІЇ «ІДЕАЛЬНОГО МІСТА» В ЕПОХУ АНТИЧНОСТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

В роботі проведено дослідження концепцій «ідеального міста» доби Античності та Середньовіччя. Розкрито специфіку ідей містобудування кожної із епох на прикладах концепцій видатних мислителів. Проаналізовано спільні та відмінні риси «ідеального міста» Античності та Середньовіччя.

Ключові слова: *ідеальне місто, місто-поліс, «град Божий», сітка Гіпподама, приміська територія, архітектурний ансамбль.*

Питання ідеального світу, країни, міста і будівлі хвилює людство уже багато тисячоліть. Дослідженням цього питання у різні часи займалися філософи, політики та архітектори країн світу. Поняття «ідеальне місто» має на увазі раціональну організацію простору перебування людей з позиції містобудування й архітектури, державного ладу й економічного становища.

Античність і Середньовіччя – це дві великі епохи минулого. Вони багато в чому були прикладом для наслідування нащадкам і лишаються такими і нині, в тому числі й в містобудуванні.

Спроба дослідити та порівняти специфіку концептуальних ідей та практичних втілень побудови ідеального міста, а також визначити їх вплив на подальший розвиток містобудівництва визначають *актуальність* даного дослідження. Будівельна культура у Древній Греції зародилася близько II тис. до н.е., а перші грецькі поліси, як державні утворення з'явилися лише на початку I тис. до н.е.

У розвитку грецького будівництва виділяють чотири основні етапи: 1100-800 роки до н.е. – гомерівський; 700-600 роки до н.е. – архаїка; 500-400 роки до н.е. – класика; 300-100 роки до н.е. – еллінізм [1].

За ці періоди розвитку греки спромоглися досягнути незнаних досі висот у проектуванні та спорудженні храмів, житлових будинків і громадських споруд. Розробили систему ордерів, а саме: дорійський, іонічний та коринфський. Основним елементом цієї системи є колона. Ще одним витвором майстерності греків є художньо-конструктивна форма, яка замінила колону. Замість неї будівлі прикрашали людські фігури: каріатиди або кори, і чоловічі – атланти (римська назва – теламони).

Поліси розбудовувалося стихійно, місце розташування визначалося, передусім, фортифікаційними чинниками [6].

Міста у гомерівському періоді одночасно були й рабовласницькими містами-державами. Поліси були не великими, вони склалися з міста та дрібних житлових районів навколо нього.

Епоха архаїки відображає інший образ міста – воно, частіше за все, будувалося навколо пагорба акрополя, на вершині якого знаходився храм і святилище. Біля підніжжя пагорба розміщувалися житлові квартали. Будинки будувалися стихійно, вулиці були криві. Представники різних професій селилися окремими районами, центром міста була агора (площа). Лише наприкінці цього періоду (IV ст. до н.е.) з'явилися елементи регулярності.

Розпочата в архаїці містобудівна культура в класичний період набуває свого розквіту. Головним містобудівником класики вважають Гіпподама. Згідно древніх переказів, перський цар Дарій наказав зруйнувати Мілет. Так трагічний випадок дав змогу архітектору запроєктувати нове місто на звільненій від споруд і історичної пам'яті місцевості. Гіпподам спроектував новий Мілет. Той мав би 10 000 мешканців і був поділений на три частини: 1) для військових, 2) для ремісників, 3) для землеробів. Згідно іншого варіанту, проект архітектора поділяв поліс на такі три частини: священну, громадську і приватну. План міста нагадував шахову дошку, де все підкорялось симетрії і геометрії. Зазначимо, що головними принципами Гіпподамової системи є прямокутна сітка вулиць та розбивка міста на квартали. Громадські будівлі, святилища, агора розміщувалися на ділянках, рівних кварталу. Гіпподам розпланував також афінський порт Пірей, міста Фурію, Родос.

В подальшому цей план набув популярності і за схемою Гіпподама будували в різних грецьких містах. Сучасні науковці назвали Гіпподама творцем першого ідеального міста та першим утопістом [9].

Важливе місце в розвитку теорії та практики містобудування посідає давньогрецький мислитель Платон. Згідно ідей Платона про ідеальне місто, центральна його частина являла собою чергування водних і земляних кілець. Зовнішнє водне кільце було з'єднано з морем каналом довжиною в 50 стадіїв (1 стадій – бл. 193 м). Земляні кільця, що розділяли водні, мали поблизу мостів підземні канали, пристосовані для проходу суден. Ідеальне місто Платона: центрально-симетричне планування; радіальна структура міста відбиває становий розподіл жителів на 12 майново рівних груп [11].

Одне з чільних місць в давньогрецькій архітектурній думці належало і Аристотелю. Ідеальне місто Аристотеля: прямокутний план міської території, що поділяється на три частини: священну, суспільну й приватну. Аристотель висловлював також свою думку про міські площі. Він пропонував одні цілком надати торгівлі й розмістити навколо них базиліки, місця для присутніх та судові установи. Інші площі, які Аристотель називав "чистими", він радив

оточити храмами, гімнасіями. Таким чином, схема Аристотеля залишала свободу дій для вибору тієї або іншої планувальної системи, а також була більше гнучка й життєздатна, ніж схема Платона. В "ідеальному місті" Аристотеля можна побачити багато рис Афін IV ст. до н.е [7].

Наступним періодом в розвитку античної архітектури прийнято вважати еллінізм. Високою майстерністю володіли провідні зодчі, наприклад, Дейнократ розпланував у дельті Ніла Александрію Єгипетську, засновану Александром Македонським.

При плануванні переважала Гіпподамова система, за якою сітка кварталів поділялась поздовжніми вулицями завширшки 7,3-10 м і поперечними – 3,5-5 м. Громадськими центрами поряд з акрополлями в деяких містах ставали агори – площі, оточені колонадами. Такі ж перистильні композиції мали і розташовані поряд священні ділянки храмів – теменоси. Їх оточення огорожами, ізоляція від сусідньої забудови було новим порівняно з грецьким містобудуванням. Живописне начало поступилося місцем регулярному, побудованому за принципами чіткої симетрії та субпідрядності, величавою простотою – пишності та парадній монументальності. Новим було і насичення архітектурних ансамблів численними скульптурами, прикладом чого був Родос, прикрашений 100 колосальними статуями.

Досліджуючи зодчу думку античності, не можливо оминати досягнення Стародавнього Риму. Римляни засновували міста на основі власної містобудівної теорії. Вона формувалася в процесі засвоєння досвіду сусідів. Передусім це стосувалося Етрусії, де проводили урочистий обряд заснування міста, коли окреслювали кордони, визначали місце брами, чітку орієнтацію вулиць за сторонами світу. Їх мало бути не менше трьох (тріада богів).

Римське місто мало прямокутну структуру з вулицями, орієнтованими за сторонами світу, розташованим всередині чітко виділеним громадським центром, побудованим на перехресті двох взаємно перпендикулярних магістралей (кадро і декуманус), і чотирма брамами вирішального значення мала структура римських військових таборів [8].

Розглянемо приклади ідеальних міст, збудованих на території Древньої Греції. Прямокутно-сітчасте панування мали Мегалополь, Олінф, Кнід. Кwartали були однакових розмірів, напрям вулиць переважно зумовлювався рельєфом місцевості, головні вулиці прокладалися вздовж горизонталей, тоді як перпендикулярні до них інколи були крутими, перетворювалися на сходи, прилеглу забудову підтримували підпірні стінки. Будинки прилягали впритул один до одного утворюючи не просто вулиці, а вузькі коридори завширшки 4-5 або 7-8 м. Вирізнути можна було лише двері і громадські фонтани у вигляді ніш або портиків. Різко контрастували з одноманітними вулицями агори, збудовані

монументальними спорудами. Важливу містобудівну роль відігравали театри і стадіони, їх розміщували залежно від особливостей місцевості, в центрі вони споруджувалися лише на схилах акрополя. Міста оточували оборонні стіни, вони розміщувалися залежно від рель'єфу [3].

Відзначимо також, що до ідеального міста не для життя мирського, а для духовного у Греції можна віднести акрополі та святилища. Поняття "Акрополь" пов'язано не тільки із властиво грецькою культурою, – хоча за своїм походженням слово грецьке. Акрополь, що в перекладі означає – місто на пагорі, або укріплена верхня його частина. Це система храмів, святилищ, театрів, бібліотек, стадіонів. Проектуючи святилища та акрополі, архітектори спиралися на принципи асиметричного розташування симетричних будівель. У греків усе було сконцентровано на людині, тобто храми не були нереальних розмірів, як в Єгипті, а адаптовувалися до людських розмірів.

Ансамбль афінського Акрополя – одне з найвищих досягнень світового мистецтва. Його створення очолив видатний державний діяч Перикл. Іншим прикладом сакральної архітектури є Святилище Зевса в Олімпії, яке знаходилося в долині р. Алфей. Ще одним яскравим прикладом використання прийому асиметричного розташування є святилище Аполлона в Дельфах. Основна ділянка знаходиться на крутому схилі завдовжки 180 і завширшки 130 м. У цьому ж стилі також створено й святилище Асклепія в Епідаврї. Наприкінці доби пізньої класики при спорудженні акрополів та святилищ почали застосовувати прийоми симетрії в загальній композиції [2].

Одним з небагатьох полісів Еллади, які донесли до нашого часу детальну інформацію про містобудування та планування епохи еллінізму є місто Прієна. Прієна заснована в середині 11 століття до н. е. Епітом, сином Нелея. Первісно місто лежало на самому березі Латвійської затоки. Згодом наноси річки Меандр відділили місто від моря. Прієна мала прямокутну мережу вулиць (система Гіпподама). Поздовжні вулиці йшли уступами; перетинали їх 16 поперечних вулиць-сходів, що вели від подошви гори Мікале і поділяли Прієну на рівні прямокутні квартали. У центрі міста були зведені агора, храм Зевса Олімпійського, еклесіастерій (зала засідань народних зборів), «священна» стоа, театр, стадіон, дві гімнасії, ринки, житлові будинки перистильного типу.

Прикладами Римських міст стали в республіканський період Остія, а в імперський – Августа Преторія (Аоста), Августа Таринів (Турин), Флоренція і Лукка в Італії, Тимгад і Лептис Магна в Африці. Їх структура почасти збереглася у центрах таких європейських міст, як Відень, Париж, Лондон [8].

Розглянувши епоху Середньовіччя, то варто відзначити, що воно принесло зміни у розвиток архітектури загалом та містобудівних теорій зокрема. Цей період характеризується будівництвом замків, храмів та монастирських

комплексів, абсолютною владою церкви та держави, відсутністю інакомислення та науки. Постійні війни не давали змоги розбудовувати міста, до того ж це було економічно не вигідно, враховуючи їх розміри і кількість населення, яке необхідно було захищати від нападів.

В архітектурі та мистецтві Середньовіччя виділяють два основних стилі: X-XII ст. прийнято називати романським; XIII-XV ст. прийнято називати готичним.

Романська архітектура характерна масивністю стін, тоді як готична архітектура відзначалася легкими каркасними конструкціями. Готичний період Середньовіччя – це період колосальних соборів, церков та капел, рідше палаців і громадських будівель. Готична архітектура та готичний стиль були своєрідним продовженням романського. Ці стилі мали багато спільного, зокрема, основним будівельним матеріалом був камінь. Але разом із тим існувала велика різниця в конструкціях самих будівель [4].

Однією з форм вираження необмеженого впливу релігії в середньовічній архітектурі стала поява ідеального Божого міста. Після розпаду Європи на численні держави виникло безліч малих і мізерних володінь, котрі воювали між собою за територію. Для захисту військова та адміністративна знать будувала замки, захисні стіни навколо міст та монастирів. Починаючи з XII століття в багатьох містах малося регулярне планування [5].

Ще одним видом будівель у Середньовіччі були церкви та собори, їх будували у великій кількості, вони були у всіх містах та поселеннях. На таке будівництво виділяли значні кошти. Ідеальний «Град Божий» постав у формі монастиря, який не був символічним відсиланням до Небесного Єрусалиму, а спробою створення ідеальної спільноти, ідеального християнського соціуму та врегулювання умов його проживання. Але перші монастирі чи монастирі в ідеальному сенсі слова поставали теж як «спасаючі обителі», які цілковито відривали людину від світу, світу мирського.

Монастир засадничо має кілька обов'язкових елементів – це спосіб життя, який регулюється Статутом монашого чину, ієрархія, яка більше чи менше розбудована – та сама споруда монастиря. А як споруда чи комплекс споруд монастир обов'язково має храм (чи храми), всередині якого заховано, як у шкатулці, ще більш сокровенний сакрамент – чудотворні мощі святого, чудотворне джерело чи камінь. Довкола монастиря подоба райського саду – сад монастирський. Про монастирські сади, як регулярні, так і нерегулярні, можна говорити багато. Але вони відображають уявлення певного часу про первинно сотворену Творцем природу ще в Едемському Саду. Очевидно, що, як правило, монастирський сад як відображення Саду Едемського завжди є регулярним. Далі в монастирській стратифікації помешкання самих ченців – монаші келії.

Вони теж були найрозмаїтішими – від пустельних яскинь до регулярних келій, що радше нагадували камери-одиночки камедулів. А ще далі пояс монастирської стіни, який клявзурою замикає доступ профанів до цієї спроби втілення Небесного Єрусалиму на землі. Це межа – лімес між світом втаємничених і світом врегульованим (і як спільнота, і як архітектонічний об'єкт) та світом невтаємничених. Звичайно, що це ідеальна модель монастиря. Кожен з них індивідуальний і є безліч варіантів та функціональних комбінацій [6].

Структура замку подібна до структури монастиря. В середині висока вежа та дитинець з покоями лицарів та їхніх дам. Це осідок лицаря, покликаного нести хрест. Далі помешкання для військової залоги і челяді. І останній обов'язковий елемент – міцний мур, що зусібч відділяє захищений мечем лицаря простір від небезпечних просторів довкола. Будівлі відрізнялися масивністю, товщина стін сягала до 10 м.

Варто відзначити, що в цей період саме замок (чи монастир) і розташовані поруч будівлі формували основу міста. Найчастіше замок розташовувався на горі чи скелі, був добре захищений, мав великий запас продовольства і міг витримувати тривалу облогу. Подібне поселення не завжди переростало в місто, але, якщо це відбувалося, його центром уже був не замок чи монастир, а ринкова площа [3].

Будинки інших жителів розташовувалися, у залежності від професій, у відведених для цього місцях (дещо нагадує ідеї Гіпподама). Так, існували вулиці і навіть цілі квартали зброярів, ювелірів, ткачів, кравців, булочників, аптекарів та інших. У містах Середньовіччя був дуже низький рівень упорядженості: вони не мали водопроводу і каналізації. Бруківки місцями були викладені каменем, але через те, що помії виливалися прямо на вулицю, у місті майже завжди було дуже брудно, тому досить часто виникали епідемії [10].

Місто поділяли на чотири рівних квартали дві широкі прямі вулиці, що перетинаються в центрі під прямим кутом. Навколо міста зводився високий і добре укріплений пояс чи кілька поясів фортечних стін. За стінами влаштовувався рів, через який можна було перейти по звідних мостах. Біля мостів і міських воріт вдень і вночі стояла стража. На ніч мости піднімалися, ворота защіпалися, а вулиці загороджувалися товстими ланцюгами.

Через те що простір був обмежений фортечними стінами, місто не могло рости вшир. Тому він був дуже тісно забудований, до одноповерхових будинків пристроювалися другі, треті поверхи, балкони. Середня висота житлових будинків складала від 20 до 30 м, церков – 100-150 м.

Вулиці були дуже вузькими – максимальна ширина складала 7 м, але найчастіше вона була набагато менше – 5, 3 і навіть 2 м. На таких вулицях не

могли роз'їхатися два екіпажі, тому доводилося об'їжджати найбільш вузькі ділянки чи йти пішки.

З роками забудовувалися усі вільні ділянки міста, навіть площі. Житлові будинки мали фасад невеликої довжини. Справа в тім, що в Середні віки в містах був введений податок на надмірну довжину вуличного фасаду будинку, тому городяни будували будинку з невеликим фасадом усього в два-три вікна. Основний масив будинку розташовувався в глибині ділянки. І все-таки наставав момент, коли жителям міста ставало занадто тісно на території, обмеженої фортечними стінами. Вони починали будувати будинку за стінами, найчастіше уздовж доріг чи рік. Потім зводили черговий пояс стін.

Однак нові стіни не могли охопити всі будівлі. Деякі групи будинків усе-таки залишалися незахищеними (вони називалися посадами). У випадку воєнних дій посади знищувалися в першу чергу, а жителі, що не устигли вчасно укритися за фортечними стінами, гинули.

У багатьох містах Європи, заснованих у період Середньовіччя, можна знайти залишки таких поясів фортечних стін. Але найчастіше вони вже цілком зруйновані, і на їхньому місці пролягають бульвари і кільцеві вулиці [8].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, варто відзначити, що греки були майстрами архітектури окремих будівель та споруд, а також їх конструктивних і декоративних елементів, тому не дивно, що розробка першої містобудівної системи належить саме їм. Ідеальне Гіпподамове місто набуло поширення й за межами Греції. Елліністичні країни теж схилилися до регулярного планування міста, та чіткої розбивки вулиць. Гіпподамова система використовувалася і в Римській державі, до розроблення власної теорії. Римляни перш ніж розробити власну теорію записали теорію містобудування сусідів (трактат Вітрувія). Прототипом ідеального римського міста став військовий табір, який теж був чітко розпланованим.

З усього вище сказаного можна зробити однозначний висновок, що Античні держави надавали перевагу регулярному плануванню міст над іррегулярним. Там де старі міста переробити під нову структуру не вдавалося засновувалися нові поліси.

Спільною рисою античних держав є також наявність міської площі, у греків – це агора, римляни мали форум.

Стародавні держави будували храми та святилища – це також їх об'єднуюча риса.

Середньовіччя відзначається неабиякою набожністю. Підтвердженням цього є собори та монастирі.

Використання стратегічно вигідних територій як і в період Античності так і в Середньовіччі є визначальним фактором при закладанні міст, замків, акрополів, святилищ, монастирів.

Середньовічні зодчі теж схилилися до регулярного планування міст. Центром міста міг бути монастир чи замок на горі, як і в Античності. Але при розвитку міста центр переносився на ринкову площу з собором і ратушею.

Пошуки ідеального міста тривають і досі. Змінюються часи, філософія життя, потреби, можливості та людство в цілому і разом із цим змінюються вимоги до міста, зокрема і до його ідеального типу.

Література:

1. Античная философия. Специфические черты и современное значение./ Под ред. Кулэ М.Х. – Рига., 1988. – 184 с.
2. Бирюкова Н.В. История архитектуры. – М., 2005.
3. Брунов Н. Очерки по истории архитектуры. Т.2. – М.: Централполиграф, 2003. – 388 с.
4. Варданян Р.В. Мировая художественная культура. Архитектура.–М.,2004.–473с.
5. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История Средних веков. — 2-е изд.. — М.: МБА, 2008.—320с.
6. Гутнов А, Глазичев В. Мир архитектуры (Лицо города). – М.: Молодая гвардия, 1990.
7. Народження та генеза ідеї «ідеального міста» // [Електронний ресурс] – http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/misto/narodzhennja_ta_geneza.htm
8. Сюзюмов М.Л. Античная древность и среднее века. – Свердловск, 1982. – 160 с.
9. Тимофієнко В.І. Історія архітектури Стародавнього світу. – К.: Наукова думка, 2007 – 529 с.

Аннотация:

В работе проведено исследование концепций "идеального города" эпохи Античности и раннего Средневековья. Раскрыта специфика идей градостроительства каждой из эпох на примерах концепций выдающихся мыслителей. Проанализировано общие и отличительные особенности "идеального города" Античности и Средневековья.

Ключевые слова: идеальный город, город-полис, "град Божий", сетка Гипподама, пригородная территория, архитектурный ансамбль.

Annotation:

The concepts of "ideal city" of Antiquity and Middle Ages are researched. The peculiarities of city planning ideas both of the ages are discovered. The similarities and differences of the "ideal city" in times of Antiquity and Middle Ages are analyzed.

Keywords: ideal city, polis, city of God, the Hippodam's net, suburban territory, architectural ensemble.